

²⁷ *История евангельских христиан-баптистов в СССР.* – С.134–136, 143–146; *Решетников Ю., Санников С.* Обзор истории Евангельско-баптистского братства на Украине. – О., 2000. – С.141–142.

²⁸ *Айвазов И. К.* характеристике местных шундистов // *ЕЕВ.* – 1903. – Сент. – №27. – С.733.

²⁹ *Первая Всероссийская перепись населения...* – Екатеринославская губерния. – С.76–77; *Первая Всероссийская перепись населения...* – Херсонская губерния. – С.96–99; *Первая Всероссийская перепись населения...* – Таврическая губерния. – С.98–99.

Надійшла до редколегії 19.11.03

О.М.Слісаренко

Дніпропетровський національний університет

ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА В ПЛАНАХ КОМПАНІЇ “ЗІНГЕР” НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Простежено діяльність фірми “Зінгер” на території України на межі ХІХ–ХХ ст. Проаналізовані організаційні принципи роботи компанії, методики проникнення на нові території та характер діяльності відділень цієї фірми.

На межі ХІХ–ХХ ст., як відомо, Сполучені Штати Америки переживали економічний бум, пов’язаний зі стрімким зростанням промисловості, освоєнням гігантських ресурсів західних штатів, бурхливим розвитком науки та техніки.

Подібний же процес, як відомо, вимагає величезних інвестицій на внутрішньому ринку. Внаслідок цього в кінці ХІХ ст. на території США діяв цілий ряд компаній, самостійних чи дочірніх, з переважною чи значною частиною іноземних капіталів. Головним інвестором в економіку США в той момент була Британія, що було пов’язано як з економічними, так і з історико-політичними факторами. Але все активніше в економіку США проникали германські капіталовкладення. Вони розміщувалися переважно в західних та центральних штатах, де позиції Британії були не настільки традиційно міцними, як у східних та південно-східних штатах.

За темпами економічного зростання Германський рейх займав перше місце в Європі, випереджаючи в 5,5 раза Францію, в 10 разів Британію¹. Відсутність великих колоніальних володінь – Німеччина поступалася в цьому навіть Бельгії та Нідерландам, йдучи нарівні з Португалією –

спонукала німецьку промисловість шукати інших ареалів застосування капіталів.

Не дивно, що за океаном у 1851 р. з'явилася фірма "Зінгер" зі спільним германо-американським капіталом, а також з участю англійських (точніше, шотландських) промисловців². Умови спадкування та надання фінансових пільг урядом змусили компанію до швидкої натуралізації, особливо після смерті в 1875 р. І.Зінгера.

Проте великі потужності заводу компанії (в Елізабетпорті) й потреба в її продукції серед фірм легкої промисловості привели компанію "Зінгер" до швидкого опанування внутрішнього американського ринку і необхідності переінвестування (вторинного інвестування) коштів у інші країни під новим, тепер уже американським прапором.

У той же час процес інвестування враховував не тільки суто економічні, але й політичні фактори. Зокрема, фірми додержувались певних напрямів капіталовкладень, продиктованих у значній мірі політичними інтересами країни-метрополії. Це до певної міри гарантувало фірми від фінансових та інших втрат у разі політичних конфліктів.

Саме ці міркування привели, на переконання автора, фірму "Зінгер" так далеко від США – а саме на Україну. Очевидно, директорат акціонерної компанії враховував не лише американські, але й німецькі політичні інтереси. Останнє не дивно, бо з 1863 р. в Гамбурзі виникла центрально-європейська філія на чолі з місцевим фабрикантом Г.Нейдлінгером, що володів 2% акцій фірми і представляв її інтереси в Німеччині, Австро-Угорщині, Швеції та Росії³.

З 1897 р. виникає російська філія "Компанії Зінгер", зареєстрована формально як самостійна компанія. Більшість її директорату складали німецькі піддані.

Принципи організації компанії в США розповсюджувалися й на Російську імперію: створення власної торговельної мережі, виробничих філій, рекламна діяльність, технічне обслуговування клієнтури, споживчий кредит (для Росії складав 3 роки). Фірмовий прийом "Зінгера" для завоювання ринку полягав у обміні старих швацьких машин на нові (або ж грошове відшкодування). Певною особливістю діяльності компанії було те, що швацькі машини промислового характеру випускалися лише в США та імпортувалися в країни перебування філій. Місцеві ж заводи (в Британії, Росії) випускали лише машини споживчих модифікацій для індивідуального вжитку.

Проникнення фірми "Зінгер" в Україну диктувалося рядом суто економічних мотивів. Західні губернії, а частково й Південна Україна відставали в загальноекономічному розвитку від Лівобережжя, а це,

відповідно, знижувало купівельну спроможність населення й робило Лівобережну Україну більш привабливим інвестиційним полем.

Методики проникнення германо-американських промисловців були традиційними: організація торговельної мережі на території Лівобережної України (використовуючи незалежну агентуру), імпорт готових швейних машин, потім перехід до організації “депо” (торгово-виробничого підприємства на зразок майстерня-магазин) по повітових центрах з імпортом напівфабрикатів для остаточного складання на місці, завершальним же етапом мало стати створення заводу фірми на даній території й організації філії в Україні. Останній етап не був реалізований через значні потужності заводу в Подольську й низьку купівельну спроможність центрально-російських губерній, а раз так, то українські губернії були головним споживачем продукції заводу (не враховуючи Москви та Петербурга), і особливої потреби в розгортанні заводу в Україні в найближчі роки не виникало.

У кадровому відношенні компанія “Зінгер” дотримувалася традиційної для американських фірм лінії. Американський персонал використовувався лише на перших кроках, а вже на етапі створення депо використовувався фактично лише місцевий персонал. Роль контрольно-фінансового персоналу також виконували місцеві мешканці, а американські спеціалісти поверталися на батьківщину.

Що стосується глибокого аналізу функціонування компанії “Зінгер” в Україні, то дана тема виходить за рамки цієї статті, де автор сподівається ввести до наукового обігу архівні матеріали Лівобережної України початку ХХ ст.

Територію Росії було поділено на великі регіони, де діяли “Центральні відділення”, що підпорядковувалися правлінню в Санкт-Петербурзі. На 1914 р. в Росії існувало 50 центральних відділень компанії. З них по 3 було в Закавказзі та Середній Азії, 6 – в Сибіру, а 38 – в Європейській Росії⁴.

На Лівобережній Україні на 1905 р. існувало 4 центральних відділення компанії “Зінгер”. Процес їх виникнення автором не досліджувався, але ймовірно припустити, що Харківське центральне відділення виникло внаслідок організації з Петербурга, потім було утворено Сімферопольське центральне відділення (хоча можливо його також створювали в Петербурзі). Севастопольське та Катеринославське центральні відділення явно були утворені пізніше. Наявність частини документів цих відділень у фондах Харківського архіву наводить на думку про пріоритетне походження Харківського центрального відділення компанії “Зінгер”.

На 1907 р. на Лівобережній Україні існувало не менше 15 депо в Харківській та Полтавській губерніях, які підлягали керівництву з Харко-

ва. У самому місті було 4 депо⁵. Загальне керівництво Харківським центральним депо здійснював А.Я.Гентшель, значну частину керівників місцевих депо складали особи німецького походження: Адольф Кок, Георг Доннер, Моріц Глієр, Вільгельм Гентшель. Велику кількість керівників складали й особи іудейського віросповідання. Це можна пояснити як особливостями національного характеру (високою мобільністю та підприємливістю), так і відповідним рівнем фахової підготовки.

Діяльністю компанії "Зінгер" було охоплено такі міста як Суми, Полтава, Старобельськ, Слав'янськ, Охтирка, Путивль, Куп'янськ. Крім того, Харківське центральне відділення контролювало торговельну мережу в Білгороді, Курську, Орлі та прилеглому регіоні південної Росії.

За характером діяльності депо ділилося на п'ять категорій залежно від наявних можливостей та характеру виконуваних послуг. Депо найнижчої, п'ятої категорії фактично здійснювало оптово-роздрібну торгівлю під керівництвом одного завідуючого депо, що видав тижневою фінансовою звітністю. При наявності в депо касира його статус підіймався до 4-ї категорії, якщо працював і механік – до 3-ї. Депо 1-ї та 2-ї категорії являли собою майстерню-магазин, де працював значний штат продавців, збиральників машин, механіків з ремонту, артільників-комівояжерів. Останні, як правило, працювали поза штатом, здійснюючи, однак, важливі функції зі збирання кредитних внесків. Можна припустити, що керівники депо 1-ї та 2-ї категорій здійснювали контроль над роботою депо нижчих категорій.

Всього в штаті Харківського відділення працювало 171 постійний та 111 запататних працівників, а річний бюджет депо перевищив 1906 р. 175 тис. крб.⁶

Стабілізація постреволюційного періоду призвела до швидкого зростання обсягу продажу швейних машин, необхідності організації широкої сітки обслуговування й ремонту вже реалізованої техніки, адже фірма додержувалась суворих гарантійних зобов'язань. На 1916 р. в Лівобережній Україні кількість депо збільшилась вдвічі й досягла 30, в тому числі, в Харкові зросла до 7. Крім того за межами України підпорядкувались Харківському відділенню ще 13 повітових та міських депо Курської та Орловської губерній. Серед міст, в яких було розташовано депо, можна назвати всі повітові міста Харківської та Полтавської губерній, у тому числі Гадяч, Лубни, Ромни, Краматорськ, Мерефу, Чугуїв та ін.

З Лютневою революцією 1917 р. умови праці іноземного підприємництва різко погіршилися, вже в 1917 р. довелося закрити депо в Гадячі, яке належало до 5-ї категорії. Але в 1918 р. під час німецько-австрійської окупації України ситуація дещо стабілізувалася: підприємство компанії не було закрито, хоча США й Німеччина перебували в стані війни. Проте торгівля здійснювалась лише за рахунок запасів, накопичених у поперед-

ні роки, а також здійснювалось обслуговування раніше реалізованих машин.

Останні установи “Зінгеру” на Лівобережній Україні існували ще й в 1919 р., відомо, що влітку цього року відбувався процес ліквідації депо 2-ї категорії в Ізюмі⁷. Ймовірно припустити, що якась діяльність компанії “Зінгер” провадилася ще і в 1919 р. під час білогвардійської навали на Україну і остаточно припинилась лише в 1920 р.

Примітки

¹ *Шастен И.* Тресты и синдикаты.– С.Пб., 1911.– С.140.

² *Шарошина М.П.* Финансовые и структурные связи «Компании Зингер» с российским и иностранным капиталом // Самодержавие и крупный капитал в России.– М., 1982.– С.159.

³ Там же.– С.161.

⁴ Там же.– С.166.

⁵ *Державний архів Харківської області.*– Ф.239, оп.1, спр.1.

⁶ Там само.– Арк.35, 36.

⁷ Там само.– Спр.16, арк.1.

Надійшла до редколегії 20.05.02